

мистецтві, житті); 3) комунікативно-діяльнісні чинники впливу (відповідність культуротворчої діяльності естетичним потребам та інтересам студентів, використання у процесі культуротворчості різних форм естетичного виховання, системність естетичного виховання у процесі культуротворчої діяльності). Проте, на нашу думку, чинники впливу, що діють у процесі функціонування культуротворчої діяльності в естетичному вихованні студентів вищих педагогічних закладів, потребують більш детального вивчення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абрамян В. Засобами театральної педагогіки //Рідна школа. – 1993. – С.61-63.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. –376 с.
3. Зязюн І. Освіта і вчитель у контексті українського державотворення: Матеріали до доповіді на загальних зборах Академії педагогічних наук України. – К., 1998. – 33 с.
4. Падалка Г. Формирование эстетических идеалов и вкусов будущих учителей музыки: Автореф. дис. ...докт. пед. наук: 13.00.01/ КГПИ им. А.М.Горького. – К., 1989.

УДК 378

Лісіна Л.О.

ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ВЧИТЕЛЯ-ПОЧАТКІВЦЯ В ПРОФЕСІЙНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті досліджуються проблеми соціально-психологічної адаптації вчителів-початківців у професійному середовищі, визначаються психолого-педагогічні умови ефективності цього процесу.

The article is devoted to the research of socio-psychological problem of adaptation of teachers-beginners in professional environment. Psychology-pedagogical terms of effective forming of independence of pupils of primary classes of boarding-schools for orphans are defined and experimentally tested.

Соціально-економічні й соціокультурні зміни, що відбуваються на початку 21 століття у всіх країнах світу, потребують модифікації освітнього процесу й істотних змін у педагогічній теорії й практиці. Основні принципи освітньої політики в Україні розкриті в Національній доктрині розвитку освіти в Україні, концепціях педагогічної освіти. Програма дій по реалізації Національної доктрини одним із пунктів містить “Забезпечення системи освіти висококваліфікованими кадрами, їхня підтримка державою й суспільством”. Але, за даними Міністерства освіти й науки України (2001 р.), 77,3 % вчителів, що працюють у школі, мають вік старше 31 року, з них 52% знаходяться в стані професійного вигорання. За даними дослідження Центру Разумкова (2002 р.), лише 30,5 % студентів вищих педагогічних навчальних закладів освіти збираються працювати вчителями після випуску, 11, 2% вчителів-початківців протягом трьох років змінюють професію педагога на іншу [6: 20]. Це не випадково, адже професійне середовище ставить перед учителем багато вимог [1: 70–71]: когнітивно складні комунікації; емоційно насичене ділове спілкування; необхідність постійного саморозвитку й підвищення професійної компетентності; постійна адаптація до нових учнів і їх батьків, педагогічних ситуацій, що змінюються; пошук нових рішень; висока відповідальність за справу й вихованців; самоконтроль і вольові рішення; відсутність готових рішень тощо. Тому вирішення проблеми адаптації вчителів у професійному середовищі – надзвичайно важливий аспект.

Необхідно відзначити, що проблема адаптації – одна із самих значущих міждисциплінарних проблем, що вивчається в різних сферах діяльності людини: психолого-педагогічної (П.К. Анохін, Л.О. Кандибовіч, О.Г. Мороз, І.В. Шалигіна й ін.), соціально-

економічної (Т.К. Дічев, А.А. Налчаджян, Б.Г. Турусбеков і ін.), медико-біологічної (І.П. Павлов, О.О. Ухтомський).

У своєму дослідженні ми спиралися на визначення О.Б. Георгіївського, який на основі порівняльного аналізу великої кількості визначень адаптації запропонував своє узагальнене поняття: “Адаптація є особливою формою відбиття системами впливу зовнішнього й внутрішнього середовища, що полягає в тенденції встановлення з ним динамічної рівноваги” [2: 27].

Розрізняють три взаємопов’язаних види адаптації: психофізіологічну, соціально-психологічну і професійну.

У процесі *психофізіологічної адаптації* вчитель освоює всі умови, що роблять різні психофізіологічні впливи на нього в процесі знаходження його в школі (фізичні й психічні навантаження, стресогенність учительської праці, ергономічні умови входження в освітнє середовище) [8: 8–9].

У ході *соціально-психологічної адаптації* відбувається включення вчителя в систему взаємовідносин суб’єктів освітнього середовища з його традиціями, нормами життя, ціннісними орієнтаціями тощо. У ході такої адаптації вчитель одержує інформацію про систему ділових і неформальних відносин, про мікрогрупи, про соціальні позиції окремих членів педагогічного колективу. Цю інформацію, як правило, він сприймає досить активно, співвідносячи її зі своїм попереднім соціальним досвідом, зі своїми ціннісними орієнтаціями [8: 10].

Професійна адаптація характеризується розкриттям і освоєнням педагогічних можливостей вчителя, формуванням позитивного відношення до своєї діяльності. Як правило, задоволеність своєю діяльністю приходить при досягненні певних результатів (виховних, навчальних), які приходять з освоєнням учителем специфіки педагогічної діяльності [4: 96].

Професійний компонент, розроблювальний у працях В.Т. Ащепкова, М.О. Бабуцидзе, М.П. Будякіної, А.К. Маркової, О.Г. Мороза, займає особливе місце в структурі видів адаптації. У більшості досліджень цей термін трактується як пристосування людини до нових для неї умов діяльності. В окремих – як специфічний етап загальнопрофесійного особистісного розвитку.

У вітчизняній психологічній літературі склалося уявлення про професійну адаптацію особистості як про процес, що не закінчується з одержанням диплома про освіту, а тільки починається (А. К. Маркова, М. О. Дмитрієва, Ф. Б. Березін). Професійна адаптація розуміється як, з одного боку, процес входження індивіда в професійне середовище, засвоєння професійного досвіду, а з іншого боку, – процес активної реалізації професійних знань, як вибір оптимального поведінкового рішення, що припускає безперервний професійний саморозвиток (А. К. Маркова, В. Д. Шадріков). Таким чином, мова йде про взаємне пристосування людини й професійного середовища, про те, що професійна адаптація носить характер активного процесу, де людина не тільки пристосовується до професії, але й професію пристосовує до себе, своїм особистісним особливостям, творчо перетворює її до свого досвіду (А. К. Маркова).

В останні роки в Росії і в Україні з’явилося багато робіт, у яких досліджуються різні аспекти проблеми адаптації педагога до професійного середовища: організаційно-педагогічні умови адаптації майбутніх педагогів (С.О. Гура, Л.К. Зубцова), психологічні особливості управління професійною адаптацією вчителів (С.М. Кулик), розвиток рефлексних умінь молодого вчителя в процесі професійної адаптації (М.О. Бабуцидзе), професійна адаптація вчителів-початківців гімназії в умовах модернізації освіти (О.В. Назарова), формування у майбутнього вчителя готовності до професійної адаптації в умовах регіональної системи освіти (Д.В. Новіков), педагогічні засади соціально-професійної адаптації вчителя (С.М. Редліх). С.М. Редліх аналізує соціально-професійну адаптацію як процес, що визначає інтенсивність і напрямок особистісного й професійного розвитку вчителя, як передній фронт і початкову фазу процесу особистісного й професійного розвитку. При цьому процес

соціально-професійної адаптації вчителя визначається трьома параметрами: особистісним і професійним розвитком учителя, рівнем розвитку його педагогічної діяльності й особливостями професійного середовища. Якщо особистісний і професійний розвиток учителя, або рівень його педагогічної діяльності, або рівень умотивованості будуть недостатніми, то особливості професійного середовища не дадуть можливості переходу в зону потенційного розвитку, що неминуче приведе до загострення адаптаційних процесів і виникненню серйозних професійних проблем [7].

У роботах Т.С. Полякової, С.Г. Вершловського, Г.С. Засобіної показано, що значних труднощів у педагогічній діяльності зазнає категорія вчителів-початківців (стаж роботи яких становить 0-5 років). Це є закономірним, тому що професійне становлення молодого вчителя відбувається в суперечливому педагогічному середовищі, яке не завжди є сприятливим для освіти й виховання. Загальновідомим є й те, що специфіка діяльності вчителя обумовлена щоденними психічними перевантаженнями, високою відповідальністю за учнів, самовідданою допомогою, дисбалансом між інтелектуально-енергетичними витратами й матеріально-моральною нагородою, рольовими конфліктами, агресивною поведінкою учнів тощо. Крім того, останнім часом стихійно розширилися й ускладнилися функції вчительської праці. Вона охоплює тепер навчальну, виховну, розвивальну, культурно-просвітницьку, соціально-педагогічну, корекційну, комунікативну, інноваційну, проєктивну, дослідницьку діяльність тощо. А утруднення в професійній адаптації, як зазначено вище, можуть привести до загострення професійних і особистісних проблем і навіть залишення педагогічної професії.

Незважаючи на велику увагу науковців до проблеми адаптації вчителя (педагогічне середовище, це середовище, яке постійно змінюється, тому адаптація – процес постійний), теоретичне осмислення проблеми соціально-психологічної адаптації вчителів-початківців як етапу професійної адаптації та розробка підходів, що забезпечують її ефективність, сьогодні чекають на вирішення як у педагогічній науці, так і на практиці. Недостатня кількість розроблених теоретичних та прикладних аспектів проблеми зумовила вибір теми даного дослідження.

Завданням статті є виявлення психолого-педагогічних умов ефективного керування процесом соціально-психологічної адаптації вчителів-початківців у професійному середовищі.

Соціально-психологічна адаптація вчителя являє собою процес оволодіння особистістю своєю роллю при входженні в професійне середовище, що є для нього новою соціальною ситуацією [8: 10]. За своїми результатами соціально-психологічна адаптація буває позитивною й негативною; по механізму здійснення – добровільною й примусовою. Розглянемо соціально-психологічну адаптацію вчителя до професійного середовища як процес, у якому ми виділяємо такі **етапи**:

- 1) **ознайомлення** – відбувається освоєння індивідом норм, цінностей, установок, уявлень, стереотипів і т.д. на когнітивному (інтеріоризація – зовнішні норми й вимоги стають внутрішніми, “своїми”) і емоційному (ідентифікація – включення в колектив через підкріплення й активне засвоєння за допомогою почуттів норм, цінностей, стереотипів професійного середовища) рівні;
- 2) **рольова орієнтація** – відбувається прийняття сформованих у даному середовищі форм соціальної взаємодії (формальних і неформальних зв'язків, стилю керівництва, сусідських, партнерських, сімейних відносин), прийняття форм предметної діяльності (способів професійного виконання ро-боти); на цьому етапі соціально-психологічна адаптація покликана привести до формування соціально й професійно значимих засобів спілкування, поведження й діяльності, прийнятих у колективі, за допомогою яких особистість могла б реалізувати себе, свої потреби, схильності, уміння тощо
- 3) **самоствердження** – відбувається спочатку індивідуалізація (породжується протиріччям, що загострюється, між досягнутим результатом на колишній стадії

(“я став таким же, як усі”) і потребою, що не задовольняє індивіда в максимумі персоналізації (“я не такий, як усі, я – особистість”), що веде до конфлікту між соціальною роллю, відведеною групою даної особистості й уже засвоєною нею, і усвідомленням свого “Я”), а потім інтеграція (породжується протиріччями між сформованим у процесі індивідуалізації образом особистості й здатністю групи прийняти й схвалити ті особливості, що демонструються, які відповідають її цінностям, сприяють успіху спільної діяльності) учителя, що адаптується; процес індивідуалізації передбачає сполучення засвоєних особистістю соціальних вимог, норм, приписань, очікувань зі специфікою потреб, властивостей і стилю діяльності індивідів, тобто персоніфікована форма реалізації соціальних функцій; на тлі конфлікту в процесі індивідуалізації починає діяти процес інтеграції, покликаний забезпечити прийняття й схвалення групою образу особистості, створеного в процесі індивідуалізації; процес, що встановлює оптимальні зв'язки між групою й особистістю, представленою в єдності її особливостей і характерних рис; головний результат етапу – установа відповідності між самооцінкою особистості й оцінкою її групою по значимим (з погляду провідної діяльності) здібностям і якостям особистості; якщо протиріччя між індивідом і групою не усувається, виникає дезінтеграція, або витиснення особистості із групи, або її фактична ізоляція в ній; процес самоствердження залежить від самооцінки особистості й від вимог, пропонованих групою до цього індивіда (при надмірно високій самооцінці людина переоцінює себе й зіштовхується зі скептичним відношенням групи до її претензій, озлобляється, проявляє підозрілість або зарозумілість і може, зрештою, взагалі втратити міжособистісні контакти, замкнутись; при надмірно низькій самооцінці розвивається комплекс неповноцінності, стійка непевність у собі, відмова від ініціативи, байдужність, тривожність).

Механізмом адаптації до нових умов є соціальна компетентність. За концепцією Р. Ульріха і Р. Ульріх, соціально-компетентна людина в змозі:

- приймати рішення щодо себе самого й прагнути до розуміння власних почуттів і вимог;
- забувати неприємні почуття, що блокують, і власну непевність;
- уявляти, як варто досягати мети найбільш ефективним образом;
- правильно розуміти бажання, чекання й вимоги інших людей, зважувати й ураховувати їхні права;
- аналізувати область, зумовлену соціальними структурами й установами, роль їхніх представників і включати ці знання у власне поведіння;
- уявляти, як, з урахуванням конкретних обставин і часу, поводитися, приймаючи до уваги інших людей, обмеження соціальних структур і власні вимоги;
- усвідомлювати, що соціальна компетентність не має нічого загально-ного з агресивністю й припускає повагу прав і обов'язків інших [5: 477].

Ця концепція дає змогу зробити висновок, що психологічний механізм адаптації до професійного середовища включає особистісні засоби, які використовуються на міжособистісному рівні й у самоадаптуванні вчителя. Ці засоби ми поділяємо на такі групи:

- 1) мотиваційні і емоційно-вольові (мотиви, навички, наслідування, вселяння психологічної стійкості, організованості, здатність відчувати нове);
- 2) когнітивно-аксіологічні (стиль мислення, логічні навички, пізнавальні алгоритми, ціннісні орієнтації, інтелектуально-логічні й інтелектуально-евристичні здібності та ін.);
- 3) змістовно-операційні (своєчасне забезпечення реалізації спонукання особистості до творчої діяльності);
- 4) гностичні (творче оволодіння способами, прийомами й засобами для педагогічної діяльності);
- 5) поведінкові засоби (практичні міри, дії, учинки).

Виділимо **якості** особистості, що сприяють швидкій й успішній соціально-психологічній адаптації:

- комунікабельність (тобто здатність до спілкування, до швидкого встановлення контактів і зв'язків), що дозволяє легко входити в нові колективи;
- швидке визначення свого місця в спільній діяльності, своєї ролі в колективі;
- уміння бути правильно зрозумілим;
- самокритичне відношення до себе, зокрема, знання й урахування своїх слабких і сильних рис при виборі стилю діяльності;
- зібраність і цілісність особистості, уміння планувати свої дії й неухильно цей план виконувати;
- уміння в різноманітних умовах (найчастіше нестандартних) знаходити можливості для прояву своєї організованості, упевненості, активності.

Таким чином, основне завдання адаптації – забезпечення самовизначення особистості в суспільстві, у групі на основі найбільш істотних особливостей індивідуальності. Причому взаємини в ланцюзі “група-особистість” перебувають в органічному взаємозв'язку. З одного боку, група, визначаючи сильні й слабкі сторони своїх членів, здатна підтримати людину в різних ситуаціях, а, з іншого – у колективній діяльності й спілкуванні індивід затверджує свою індивідуальність і інтегрується із групою.

Сформовані в процесі життєдіяльності адаптивні механізми переходять в область автоматизованих навичок, звичок, підсвідомих регуляторів поведінки, причому перехід в область підсвідомості відбувається без зниження регулюючої функції.

Попередній виклад дозволяє нам визначити основні групи **чинників**, що впливають на адаптацію вчителя-початківця найбільш істотно: 1) постійної включеності в комунікативні зв'язки; 2) раптовості; 3) невизначеності; 4) новизни і нестандартності; 5) екстремальності дій в педагогічних ситуаціях; 6) цілісності педагогічної праці.

На підставі аналізу літературних джерел і власного досвіду роботи психологом виявимо основні **умови**, що забезпечують ефективне керування процесом адаптації вчителів-початківців:

- диференційований підхід до розподілу доручень учителям-новачкам залежно від спрямованості їхньої особистості (організатор, комунікатор, просвітник, предметник);
- об'єктивність ділової оцінки новачків;
- створення престижу й привабливості роботи саме в даній школі;
- організація життєдіяльності в школі, що дозволяє реалізовувати мотиваційні установки новачків;
- гнучкість і ефективність системи навчання вчителів-початківців;
- сприятливий соціально-психологічний клімат і взаємини, що склалися в даному колективі;
- урахування особистісних властивостей учителя, що адаптується, пов'язаних з його психічними рисами, темпераментом, характером і т.п.;
- наявність ефективного механізму введення в професійне середовище вчителів-початківців.

Незважаючи на розходження між видами адаптації, усі вони перебувають у постійній взаємодії, тому процес керування адаптацією вчителів вимагає наявності єдиної системи інструментів впливу, що забезпечують швидкість і успішність адаптації.

На нашу думку, система адаптації в професійному середовищі вчителя-початківця включає такі **форми й методи** роботи адміністрації школи:

1) розвиток наставництва (наставником на першому етапі адаптації бажано призначити не вчителя-методиста із великим стажем роботи, а успішного молодого учителя зі стажем не більше 5 років, який ще не потрапив під вплив професійних деформацій);

2) систематичні індивідуальні бесіди директора, завучів, досвідчених учителів із новачками;

3) використання методу поступового ускладнення завдань, виконуваних вчителем-початківцем; одночасно необхідний контроль із конструктивним аналізом помилок, допущених при виконанні завдань;

4) виконання вчителем-початківцем разових суспільних доручень для встановлення контактів із членами педагогічного колективу, колективу дітей і батьківського співтовариства;

5) проведення психологом ситуаційно-рольових ігор, тренінгів, практичних занять і інших заходів щодо згуртування вчительського колективу й розвитку групової динаміки;

6) гласність результатів діяльності (як колективних, так і індивідуальних);

7) створення ефективної системи зворотного зв'язку;

8) поточна ділова оцінка керівником школи діяльності кожного вчителя.

Результативний аспект адаптації використовується як основний елемент при оцінці *успішності* адаптаційних процесів у цілому. Ф.Б.Березін формулює три критерії оцінки соціально-психологічної адаптації вчителя в умовах професійної діяльності [3: 129]:

1) успішність діяльності (виконання трудових завдань, зростання кваліфікації, необхідна взаємодія із членами педагогічного колективу, учнями, їхніми батьками й іншими особами, що робить вплив на професійну ефективність);

2) здатність уникати ситуацій, що створюють погрозу для педагогічного процесу, і ефективно усувати виниклу погрозу (запобігання конфліктних ситуацій, надзвичайних подій тощо);

3) здійснення педагогічної діяльності без значимих порушень власного психічного й фізичного здоров'я.

У відповідності до цих критеріїв, *ми визначаємо такі показники* успішної соціально-психологічної адаптації вчителя-початківця:

- адекватний (задовольняє як вчителя, так і всіх суб'єктів професійного середовища) соціальний статус індивіда в даному колективі, групі; статус є інтегральним показником розташування індивіда в даній системі соціальних відносин;
- психологічна задоволеність вчителя середовищем, групою і її найбільш важливими елементами.

Загальним показником адаптованості є відсутність ознак дезадаптації. Дезадаптація може виникнути внаслідок короткочасних і сильних впливів професійного середовища на вчителя-початківця або під впливом менш інтенсивних, але тривалих впливів. Дезадаптація проявляється в різних порушеннях діяльності: у втраті цікавості до праці, у цинічному й негуманному сприйнятті учнів і колег, у зниженні продуктивності праці і її якості, у порушеннях дисципліни праці. Фізіологічні й психологічні ознаки дезадаптації відповідають ознакам стресу [1: 17].

При незадовільній адаптації відбуваються переміщення індивіда в інше соціальне середовище, групу, частішають прояви синдрому професійного вигорання й ін.

На основі всього вищевикладеного можна зробити такі висновки: 1) ефективність соціально-психологічної адаптації вчителя-початківця забезпечується цілеспрямованою реалізацією в процесі входження його в професійне середовище сукупності психолого-педагогічних умов, які визначають на основі вивчення особистості того, хто адаптується; 2) в процесі актуалізації ціннісних орієнтацій і системи відносин до компонентів професійного середовища, які є необхідною складовою індивідуального ресурсу особистості, забезпечується ефективність його соціально-психологічної адаптації.

Подальші перспективи дослідження ми вбачаємо у виявленні основних напрямків змістовних змін, що відбуваються в настановній системі вчителя в процесі соціально-психологічної й професійної адаптації, розширенні границь аналізу часової динаміки адаптаційних і настановних процесів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Водопьянова Н.Е., Старченкова Е.С. Синдром выгорания: диагностика и профилактика. – СПб.: Питер, 2005. – 336 с.
2. Георгиевский А.Б. Эволюция адаптаций: историко-методологическое исследование. – Л., 1989. – 78 с.
3. Дружилов С.А. Становление профессионализма человека как реализация индивидуального ресурса профессионального развития. – Новокузнецк: Изд-во ИПК, 2002. – 242 с.
4. Зеер Э.Ф. Психология профессионального образования: Учебное пособие. – М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО “МОДЭК”, 2003. – 480 с.
5. Куницына В.Н, Казаринова Н.В., Погольша В.М. Межличностное общение: Учебник для вузов. – СПб.: Питер, 2003. – 544 с.
6. Пуховська Л. Професія вчителя у світовому освітньому просторі: статистичні характеристики // Шлях освіти. – 2004. – № 1. – С. 17 – 20.
7. Редлих С.М. К вопросу о “педагогической направленности” // bspu.ab.ru/Journal/pedagog/pedagog_7/a03.html.
8. Современный словарь по психологии / Авт. – сост. В.В. Юрчук. – Мн.: Элайда, 2000. – 704 с.

УДК 378.1:159.9.62

Мозговий В.Л.

ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ЯК МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ДО ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ІНЖЕНЕРА-ПЕДАГОГА АГРАРНОГО ПРОФІЛЮ

У статті розглядається проблема створення дієвої моделі освітнього середовища для професійної підготовки інженерів-педагогів аграрного профілю. У контексті педагогіки вищої школи обґрунтовуються теоретичні засади професійно-педагогічного середовища як об'єкта дослідження, визначені ключові моменти проектування відповідного середовища на основі активних методів навчання.

In article the problem of creation of productive model of the educational environment for vocational training engineers-teachers of an agrarian structure is considered. Theoretical principles of the is professional-pedagogical environment prove in a context of pedagogic of the higher school as object of research, and also the key moments of designing of the corresponding environment on the basis of active methods of training are certain.

Постановка проблеми. Освіта являє собою рух суб'єкта в освітньому середовищі, де особистість опановує накопичені в різних формах культурні фактори, осмислюючи їх та наповнюючи новим змістом. Будучи спрямованою на забезпечення життєдіяльності індивіда, освіта передбачає, що культурний досвід минулого буде трансформовано таким чином, щоб у процесі навчання формувалися здібності та готовність, які допоможуть реалізації майбутньої життєвої перспективи особистості [1: 65].

Нові педагогічні технології застосовуються для створення відповідних моделей спеціалістів, але треба враховувати, що модель спеціаліста є професійно визначеною категорією. Не слід забувати про досить таки значний перелік особливостей індивіда – характер, темперамент, здібності, творчий потенціал, соціальні показники.

Враховуючи вимоги освіти сьогодення, соціально-економічні перспективи розвитку суспільства, актуальною постає проблема формування не типових моделей спеціалістів, а творчої індивідуальності, готової до професійної реалізації впродовж усього життя. Сучасний процес підготовки робітничих кадрів, спеціалістів для різних галузей виробництва і промисловості висуває достатньо серйозні вимоги до професіоналізму педагога професійної освіти. Важливе значення має пошук і створення моделей освітнього середовища, що